

Žibartas Jackūnas

RIBŲ PROBLEMA POSTMODERNIOJE TEORINĖJE SĄMONĖJE

*Kultūros, filosofijos ir meno institutas
Mokslo filosofijos ir istorijos skyrius
Saltoniškių g. 58
LT-08105 Vilnius
El. paštas zibartas@kfmi.lt*

Filosofijai rūpi ne tiek ribos pačios savaime, kiek nusistovėjusių ar naujai besikuriančių ribų racionalumas, pagrįstumas, prasmingumas. Konceptualus pasaulio žemėlapis, kuris susiklostė remiantis modernios teorinės sąmonės principais ir nustatė griežtas ribas tarp tam tikrų žmogiškosios patirties laukų, kultūros sričių ar diskurso formų, mąstymo kategorijų, ne vieno šiuolaikinės teorinės kultūros atstovo, ypač postmodernisto nuomone, yra visiškai pasenęs, nužymėtos ribos nėra racionalios, neatlaiko dekonstrukcinės kritikos ir gali tikėtis nebent gedulo varpų skambesio. Laimei, filosofiniame ribų problemos lauke darbuojasi ne vien moderniosios sąmonės išpuoselėtų ribų duobkasiai. Postmodernizmo baruose nestokoja kūrybiniu temperamentu apdovanotų asmenybių, kurios uoliai tveria naujas, postmodernų intelektą atliepiančias ribas. Niekad nesibaigiančioje ribų kūrybos ir jų transgresijos dramoje pagrindinių figūrų – duobkasio ir pribuvėjos – vaidmenis neretai atlieka tas pat asmuo.

Turint galvoje Vakarų filosofiniam mąstymui būdingą neigimo ir teigimo pradų sąveiką, nenuostabu, kad šiuolaikinėje postmodernioje teorinėje sąmonėje vyrauja dvi logiškai susijusios nuostatos: a) įsitikinimas, kad ribų samprata susiklosčiusi moderniajai sąmonei įprasto „natūralaus“, „neutralaus“

žvilgsnio į tikrovę terpėje, nūnai išgyvena gilią krizę; b) alternatyva modernistinei ribų sampratai sietina su pripažinimu to, kad nustatant tikrovės conceptualaus supratimo ribas neišvengiama konvencinių, atsitiktinių veiksmių, sociokultūrinių tradicijų.¹ Šitokios įvairių veiksmių saistomos ribos negali, žinoma, tikėtis to teorinio statuso ir pagarbos, kuri gaubė modernioje teorinėje sąmonėje tarpusią ribų sampratą.

„RIBŲ KRIZĖS“ RAIŠKOS PAVIDALAI

„Ribų krizė“ vienai ar kitaip reiškiasi įvairiose šiuolaikinės teorinės kultūros srityse. Šio reiškinio prasmė ir vertinimas priklauso, be kita ko, nuo to, kaip interpretuojama pati ribų sąvoka. Šiame straipsnyje *ribos tapatinamos su tikrovės reiškinijų supratimo, taip pat asmens ir visuomenės veiklos prasmių, kurios susiklosto tam tikros interpretacinės bendruomenės narių ikiteorinėje ir teorinėje patirtyje ir yra jos laikomos racionaliomis, apibrėžtumu*. Filosofiją pirmiausia domina šių ribų racionalumas, prasmingumas.

„Ribų krizės“ sąvoką galima laikyti bendravardikline, padedančia subendramatinti keletą postmodernioje teorinėje sąmonėje gyvuojančių jos apraiškų.

Viena iš jų sietina su vadinamąja *tapatybės krize*, t. y. radikaliomis abejonėmis modernios teorinės sąmonės terpėje susiklosčiusia daugelio reiškinijų, kultūros sričių, diskurso formų tapatumo samprata. Atmetus „natūralų“ ar „neutralų“ požiūrį į suvokiamus esinius kaip iliuzinę metafizinę mąstysenos instituciją, suabejota šio požiūrio plotmėje atsiskleidžiančia tariamai natūralia jų tapatybe, objektyvia esme bei galimybėmis ją perteikti teorinėmis sąvokomis ar apibrėžimais. Nemaža postmodernistų, neopragmatistų pabrėžia, kad sunku nustatyti daugelio tradicinės filosofijos akiratyje išliekančių reiškinijų bent kiek aiškesnes, jų tapatybę apibrėžiančias ribas, nes jie stokoja objektyvios esmės ar savybių, kurios būtų bendros visiems atitinkamos rūšies esiniams ir padėtų juos atskirti nuo kitos rūšies reiškinijų. Antai P. Feyerabendas atmeta prielaidą, kad „...egzistuoja visuotinai galiojantys ir privalomi pažinimo ir veiklos standartai...“² ir daro išvadą, jog „Nėra jokios vieningos pažinimo sampratos“.³ Panašiai šis autorius žiūri ir į mokslą: jo nuomone, moksle „...nėra tokių elementų, kurie reiškiasi kiekviename moksliniame tyrime, bet nesireiškia kitur...“⁴, todėl „...mokslo teorija yra negalima“.⁴ Tapatybės krizė neaplenkė ir filosofijos. Neretai tvirtinama, jog „Neįmanoma aiškiai api-

¹ Žr.: *After philosophy: End or transformation?* Ed. by K. Baynes, J. Bohman, T. McCarthy. Cambridge and oth.: The MIT press, 1991, p. 22.

² Feyerabend, P. 1987. *Farewell to reason*. London, New York: Verso, p. 10.

³ Фейерабенд, П. 1986. *Избранные труды по методологии науки*. Москва: Прогресс, с. 403.

⁴ Ten pat, p. 283.

brėžti, kas yra filosofija...⁵, aiškinama, jog tai, kas buvo vadinama filosofija, „...istorijos tėkmėje pasikeitė iš esmės nuo jos atskilus daugeliui tyrimų, kurie pradžioje buvo filosofijos dalis.⁶ Plataus atgarsio sulaukusiame straipsnyje „Teorijos vaidmuo estetikoje“ amerikiečių estetikas M. Weitzas reiškia nuomonę, kad „...estetikos teorija yra logiškai bergždžias mėginimas apibrėžti tai, kas negali būti apibrėžta, tuščios pastangos surasti būtinas ir pakankamas savybes to, kas jų neturi...“⁷ Šiam teiginiui pritaria daugelis estetinio antiesencializmo, ypač tvirtas šaknis suleidusio į analitinės estetikos dirvą, šalininkų. Tapatybės neigimo nuostata ryškėja aptariant ne tik meną apskritai, bet ir tam tikrus estetinės kultūros aspektus ar meno šakas: estetinį patyrimą, estetinę nuostatą, literatūrą ir kt.

Skeptiškas požiūris į galimybę apibrėžti tapatybę neretai tampa dingstimi neigti ribas tarp skirtingų veiklos sričių, diskurso tipų, statyti mokslą į vieną gretą su kitomis sociokultūrinės patirties sritimis.⁸ Pasak R. Rorty, „Po Kuhno *Mokslo revoliucijų struktūros* bei Feyerabendo veikalų skirtumas tarp mokslo ir to, kas nėra mokslas, ėmė drikti“.⁹ Pragmatizmas, šio filosofo nuomone, „...į mokslą žiūri kaip į vieną literatūros žanrą arba – tą patį dalyką apvertus – į literatūrą ir menus žvelgia kaip į tyrimą, grindžiamą tais pačiais principais kaip ir moksliniai tyrimai.¹⁰ P. Feyerabendas yra įsitikinęs, jog „Nyksta ribos tarp mokslo istorijos, jo filosofijos ir paties mokslo, taip pat tarp mokslo ir to, kas nėra mokslas“.¹¹ Kai kurie postmodernistai linkę tvirtinti, kad „...nėra vidinių savybių, kurios skiria meną nuo to, kas nėra menas, aukštąjį meną nuo popmeno...“¹² Šiuolaikinės, ypač prancūzų, filosofijos erdvėje, F. Jamesono teigimu, vis labiau įsigali rašinių atmaina, kurią įprasta vadinti „teorija“ ir kuri negali būti laikoma nei politikos mokslu, nei sociologija, nei literatūros kritika.¹³ Kai kurių teoretikų nuomone, postmodernusis mąstymas nepaiso opozicinių ribų, kuriomis pasižymi daugelio

⁵ Levi, A. W. 1980. History of Western philosophy. *The new encyclopedia Britannica*. Vol. 14(15th ed.). Chicago and oth., p. 11.

⁶ Woolzley, A. D. 1996. Universals. *The encyclopedia of philosophy*. Vol. 8. Ed. by P. Edwards. New York, London and oth.: Simon and Shuster Macmillan, p. 666.

⁷ Veicas, M. 1980. Teorijos vaidmuo estetikoje. *Grožio kontūrai*. Vilnius: Mintis, p. 376.

⁸ Foster, H. (ed.). 1998. *The anti-aesthetic: Essays on postmodern culture*. New York: The New press, p. XV.

⁹ Borradori, G. 1994. *The American philosopher*. Chicago, London: U-ty of Chicago press, p. 116.

¹⁰ Rorty, R. 1991. Pragmatism and philosophy. *After philosophy: End or transformation?* Ed. by K. Baynes, J. Bohman, T. McCarthy. Cambridge ant oth: The MIT press, 1991, p. 61.

¹¹ Feyerabend, P. 1987. *Farewell to reason*. London, New York: Verso, 1987, p. 10, 180.

¹² Novitz, D. 2002. Postmodernism, Barthes and Derrida. *The Routledge companion to aesthetics*. Ed. by B. Gaut, D. McIver Lopes. London, New York: Routledge, p. 155–165, p. 159; Jameson, F. 1998. Postmodernism and consumer society. *The anti-aesthetic: Essays on postmodern culture*. Ed. by H. Foster. New York: The new press, p. 112.

¹³ Ten pat, p. 112.

tradicinio filosofinio mąstymo kategorijų prasmė. „Šiuolaikinės filosofijos uždavinys, – teigia G. Deleuze’as, – yra įveikti alternatyvas laikina/nelaikina, istoriška/amžina ir atskira/universalu“.¹⁴

Postmodernizmo atstovai savo santykį su daugeliu moderniaisiais laikais susikloščusių mąstymo kategorijų, teorinių disciplinų, principų yra linę išreikšti žodžiais „liga“, „mirtis“, „pabaiga“, „atsisveikinimas“ ar tiesiog „sudiev“. Pavyzdžiui, H. Duméry tvirtina, jog dėl „tapatybės praradimo“, filosofija tapo „išskydusi arba besuirstanti“, „filosofijos sąvoka, pati jos samprata serga“.¹⁵ J. Schaefferis konstatuoja ontologinio dualizmo opozicijomis (tiesa *versus* iliuzija, būtis *versus* regimybė, dvasia *versus* materija ir t. t.) besiremiančios estetiškos doktrinos „klinikinę mirtį“ ir savo knygą pavadina „Sudiev estetikai“.¹⁶

Postmodernios teorinės kultūros pasaulyje dažnai besilankančiam asmeniui nebekelia nuostabos kalbos apie autoriaus, subjekto mirtį, tokios knygų, straipsnių antraštės, kaip „Atsisveikinimas su protu“¹⁷, „Meno pabaiga“¹⁸, tolydžio aptinkami teiginiai apie filosofijos pabaigą, svarstymai apie filosofinės refleksijos perspektyvas „po filosofijos“.

Kitas „ribų krizės“ raiškos aspektas sietinas su pačios ribų sampratos pasikeitimu. Modernusis mąstymas tapatybės ribas brėžė tame tikrovės supratimo lygmenyje, kuriame suvokiami esiniai atsiskleidžia savo bendromis savybėmis, dėsningumais, ryšiais. „Ankstesni filosofai, – pasak R. Nozicko, – siekė nustatyti „pastovias tiesas“, kurios, tikėta, yra „... absoliučios, objektyvios ir universalios“.¹⁹ Tokių pastangų terpėje besirandančios prasmės ir jomis apibrėžiamos suvokiamų esinių tapatybės ribos irgi esti suprantamos kaip natūralios, pastovios, nereliatyvios, absoliučios, objektyvios, visuotinės. Bendrųjų savybių, dėsningumų, ryšių nustatymu paprastai baigiasi konkretus pažinimo procesas. Minėtas savybes ir ryšius įkūnijančios prasmės – žmogiškosios patirties, kuri yra bendrybės sritis *par excellence*, viešpatija. Šios prasmės yra daugiau ar mažiau abstrakčios, jose neatsispindi atskiros, individualios, atsitiktinės suvokiamų reiškinių savybės, ryšiai, konkrečios esinių empirinio suvokimo kontekstą išreiškiančios laiko ir vietos aplinkybės. Bendrųjų, abstrahuotų ikitėrinės bei teorinės patirties prasmų kontekste įprasminami tikrovės esiniai praranda visas savo atskirybės, individualybės spalvas, virsta panašiais, vienas nuo kito nesiskiriančiais tam tikros interpretacinės schemos kontekste suvokiamų objektų klasės nariais.

¹⁴ Deleuze, G. 1994. *Difference and repetition*. New York: Columbia u-ty press, p. XXI.

¹⁵ Duméry, H. 1990. Philosophie. *Encyclopedia universalis*. Corpus 18. Paris, p. 69.

¹⁶ Schaeffer, J.-M. 2000. *Adieu a l'esthétique*. Paris: Presses universitaires de France.

¹⁷ Feyerabend, P. 1987. *Farewell to reason*. London, New York: Verso.

¹⁸ Kuspit, S. D. 2004. *The end of art*. Cambridge: Cambridge u-ty press.

¹⁹ Nozick, R. 2001. *Invariances: The structure of the objective world*. Cambridge, London; Harvard u-ty press, p. 1.

Šią aplinkybę postmodernizmo šalininkai yra linkę laikyti bene didžiausia modernaus mąstymo yda. Jų nuomone, universalistinis mąstymas vienodina, homogenizuoja, prievartauja pasaulį, spausdamas jo nepakartojamomis individualybės, lokalinėmis ir laiko savybėmis pasižyminčius reiškinius į vienodų, universalių kategorijų, schemų Prokrusto lovą. Pasak W. Welscho, „...nepakantumas moderniai unifikacijai yra esminė postmodernizmo patirtis“.²⁰ A. Badiou teigia, jog „...postmodernios filosofijos tikslas yra dekonstruoti visumos („totality“) idėją...“.²¹

Atmetę pažintinio universalizmo patirtį postmodernizmo teorinės kultūros atstovai bando pasaulio esinių tapatybės ribas brėžti plotmėje, kuri sutampa su esinių empirinio supratimo, taigi ir pažinimo, lygmeniu ar yra arti jo. Šiame supratimo lygmenyje pirmojo smuiko vaidmuo tenka esinių atskirumui, individualumui, įvairovei, atsitiktinėms savybėms, skirtybėms, lokalinėms raiškos aplinkybėms. Šie supratimo veiksniai užima itin garbingą vietą postmodernioje reiškinių tapatybės, jų ribų sampratoje, kuri, beje, siejama daugiausia ne su specifiniu mokslinio pažinimo, o su kasdieniam praktiniam gyvenimui būdingu empirinio aplinkos supratimo kontekstu.

IDĖJINĖS POSTMODERNIOS RIBŲ SAMPRATOS ATSPAROS

Postmodernios ribų sampratos prasminiame audinyje galima išskirti nemaža skirtingų idėjinų gijų, iš kurių norėčiau glaustai aptarti tris – reiškinių empirinės įvairovės, istorinės kaitos ir supratimo sociokultūrinio determinuotumo idėjas. Jos, mano galva, yra pagrindiniai šios sampratos idėjiniai šaltiniai, svarbiausios jos atsparos.

EMPIRINĖ PASAULIO ĮVAIROVĖ. Pasaulio kokybinį apibrėžtumą siekiantį suvokti žvilgsnį perkėlus iš teorinio pažinimo plotmės į empirinį kasdienio tikrovės reiškinių supratimo lygmenį, pažinimo objektas prieš tyrinėtoją neretai iškyla kaip empirijos stichija, paženklinta nepaprastu jos reiškinių margumu, neaprepiama skirtybių aibe, tolydine kaita. Stebėtojiškas tyrinėtojo žvilgsnis tarpais pasijunta tos įvairovės ir skirtybių priblokštas, nebeįstengiantis išvelgti jokių bendravardiklių – bendrų savybių, ryšių, dėsningumų. Tokį išpūdį, pavyzdžiui, patiria nemaža estetikų, bandančių suvokti margą ir nuolatos pasipildantį meno kūrinį pasaulį. A. Danto nuomone, „Nuo 1964 metų menas tapo toks skirtingas nuo to, kas buvo prieš tai, jog bemaž visa, ką filosofai buvo parašę prieš minėtus metus, yra bevertis dalykas“.²² Nepaliaujamai augančią meno kūrinį įvairovę, skirtingumą pabrėžia ir P. Crowtheris, teigdamas, kad „...per pastarąjį šimtmetį menu laikomų artefaktų sritis tiek

²⁰ Welsch, W. 2004. *Mūsų postmodernioji modernybė*, Vilnius: Alma littera, p. 113.

²¹ Badiou, A. 2003. *Infinite thought: Truth and the return to philosophy*. London, New York: Continuum, p. 44.

²² Žr.: Borradori, G. 1994. *The American philosopher*. Chicago, London: U-ty of Chicago press, p. 95.

išsiplėtė, jog nebėra ribų, nustatančių, kokios rūšies daiktus ar dalykus ji gali aprėpti“.²³ Iš tokios padėties išsisukti bandoma pasitelkus vadinamąją „šeimyninio panašumo“ sąvoką arba kalbomis apie teorinę sąmonę tariamai slegiančią „esencialistinę klaidą“.

Postmodernistinis žvilgsnio fokusavimas į empirijos terpę lemia savitą pažinimo sampratą, kurią būtų galima pavadinti *pažintiniu* ar *kognityviniu partikuliarizmu*. Jo šalininkai ypač atidūs suvokiamų reiškinių individualumui, skirtybėms, nepakartojamoms lokalinėms, istorinėms jų raiškos aplinkybėms. A. Skinnerio nuomone, postmoderniems mąstytojams būdingas „...noras pabrėžti reikšmę to, kas lokalu ir atsitiktina...“.²⁴ Pažinimo išdavaos perteikiamos nuomonėmis, kurios, šių mąstytojų požiūriu, priklauso nuo konkretaus laiko ir vietos.²⁵ Jie neabejoja, jog konceptinės schemas, kuriomis remiamasi suvokiant aplinkos reiškinius, „...yra kultūriškai sąlygotos ir netenka prasmės jas atsiejus nuo individualių raiškos kontekstų“.²⁶ Filosofškai apibendrinamas pažintiniam partikuliarizmui ar kontekstualizmui būdingas teorines nuostatas, A. Badiou priena prie išvados apie būtinybę keisti požiūrį į pačią filosofiją: „Mums reikia filosofijos, kuri būtų atvira nepakartojamam ypatingumui („singularity“) to, kas vyksta... (...) Tokia filosofija būtų įvykio filosofija“.²⁷

Partikuliaristinio žvilgsnio į pasaulį terpėje besiklostančios reiškinių prasminės ribos pasižymi visomis tokiam žvilgsniui būdingomis savybėmis: jos yra empiriškai konkrečios, kontekstiškos, sunkiai pritaikomos interpretuojant kitokiomis empirinėmis vietos ir laiko aplinkybėmis besireiškiančius esinius.

KAITOS VEIKSNYS. Su partikuliaristiniu, empirinio sensualizmo įtaigai neatsispiriančiu, sakytume, „žemažiūriu“, žvilgsniu į tikrovę sietinas ir išskirtinis postmodernizmo šalininkų dėmesys empirinės tikrovės reiškinių kaitai. Istorinė tyrinėtojo akirtyje atsidūrusių esinių kaita, ją lemiančios aplinkybės laikomos principiniu pasaulio reiškinių, jų ribų postmodernaus supratimo veiksmu.

Postmodernistų nuomone, istorinės kaitos neišvengia nė vienas pažinimo sandas: nei pažinimo objektas, nei subjektas, nei pažinime taikomi metodai, standartai. Ši aplinkybė teikia postmodernizmo filosofams dingstį tvirtinti, jog nėra jokios nekintančios, pastovios, neistoriškos pasaulio reiškinių esmės, abejoti istorinei kaitai tariamai nepaklūstančiomis jų tapatybės ribomis. Pa-

²³ Crowther, P. 2004. Defining art, defending the cannon, contesting culture. *The British journal of aesthetics* 44 (4): 364.

²⁴ Skinner, Q. (ed). 1994. *The return of Grand Theory in the human sciences*. Cambridge: Cambridge u-ty press, p. 12.

²⁵ Žr.: Borradori, G. 1994. *The American philosopher*. Chicago, London: U-ty of Chicago press, p. 56.

²⁶ Crowther, P. Op. cit., p. 376.

²⁷ Badiou, A. Op. cit., p. 56.

vyzdžiui, estetinio antiesencializmo nuostatomis simpatizuojantis R. Steckeris mano, jog „...meninės funkcijos vystosi neįgydamos galutinio pavidalo, todėl galima tikėtis panašumo, o ne tapatybės tarp vieno laikotarpio reikšmingų meno funkcijų ir kito laikotarpio jo funkcijų”.²⁸ Lenkų literatūros tyrinėtojo Z. Taranienko įsitikinimu, negalimas pozityvus atsakas į klausimą „Kas yra literatūra?“, keliamą vadovaujantis neistorišku požiūriu į meną. Literatūros funkcijos yra istoriškai sąlygotos, todėl prasminga tik klausti, kuo literatūra buvo vienu ar kitu laikotarpiu.

SOCIOKULTŪRINIS PAŽINIMO DETERMINUOTUMAS. Postmoderniai teorinei sąmonei būdingas polinkis tikrovės reiškinių interpretacijos, supratimo plotmę tapatinti su kasdieniam patyrimui įprastu empirinio reiškinių suvokimo lygmeniu sudaro ypač palankias sąlygas įvairiapusiam tikrovės supratimo, taigi ir pažinimo, procesų determinuotumui išryškinti. Empirinis interpretacijos kontekstas įvairialypį pažinimo proceso sąlygotumą daro akivaizdžiu dalyku. Kuo giliau pažinimas nardinamas į empirinę plotmę, tuo ryškiau atsiskleidžia jo elementų – pažinimo subjekto, objekto, pažinimo standartų, metodų – istorinis, lokalinis, socialinis, kultūrinis determinuotumas, ir priešingai. Empirinis tikrovės reiškinių suvokimas ir negali būti kitoks – abstraktus, atitrūkęs nuo jį apibrėžiančių konkrečių veiksmų bei aplinkybių. Tik išlikdamas konkretus, kontekstiškas, atliepiantis konkrečias empirinės situacijos aplinkybes, supratimas nenustoja savo prasmės, racionalumo, sociokultūrinės reikšmės.

Suprantama, kad empiriniame patyrimo besiskleidžiančios reiškinių prasmės, jomis brėžiamos reiškinių tapatybės ribos yra tokios pat konkrečios, kontekstiškos, santykinės, variantiškos kaip ir pats empirinės esinių interpretacijos kontekstas. Kuo labiau prasmės yra prisodrintos konkrečiu empiriniu turiniu, tuo labiau jose atsiskleidžia atskiros, individualios, atsitiktinės reiškinių savybės, konkrečios erdvinės bei laikinės jų raiškos aplinkybės. Tokiose prasmėse neišryškėja individualumo, vietos ir laiko požiūriais invariantiškos interpretuojamų reiškinių savybės, ryšiai ar dėsningumai, kuriuos perteikia, pavyzdžiui, moksliniai apibendrinimai, dėsniai.²⁹ Tuo pačiu lieka neišryškintos ir pastovesnės, invariantiškos interpretuojamų esinių tapatybės ribos.

KAIP VERTINTINA POSTMODERNI RIBŲ SAMPRATA?

Pažintis su postmodernia ribų samprata nepalieka abejonių, kad teorinis jos vertinimas negali išsitemkti vienprasmiškų – vien teigiamų ar vien neigiamų – vertinimų plotmėje. Stipriosios šios ribų sampratos pusės sietinos daugiausia su jos kritine, neigimo nuostata, silpnosios – su jos kūrybine, teigimo pastanga.

²⁸ Stecker, R. 1997. *Artworks: Definition. Meaning. Value.* University Park: Pensilvania state u-ty, p. 4–5; Taranienko, Z. 1971. Strukturalizm w badaniach literackich. *Studia filozoficzne* 2.

²⁹ Nozick, R. 2001. *Invariances: The structure of the objective world.* Cambridge, London; Harward u-ty press, p. 85.

Postmodernią ribų sampratą vertinant filosofiniu požiūriu, ypatingą dėmesį teikiančiu pasaulio žmogiškojo supratimo ir veiklos racionalumui, tenka pripažinti, kad ši samprata yra racionali tiek, kiek atmeta tradiciniam, ikipostmoderniam mąstymui būdingas pretenzijas pateikti tariamai absoliutų, universalų, nereliatyvų, istoriškai nekintantį, žmogiškosios ikiteorinės bei teorinės patirties ribotumą nesaistomą, objektyvų pasaulio ar atskirų jo reiškinių paveikslą, atskleisti tikrąją jų prigimtį ar esmę, tuo pačiu apibrėžiant ir jų tapatybės ribas. Postmoderni teorinė sąmonė nuvainikavo šį metafizinio proto siekį kaip iliuzinį, utopinį, iš principo neįgyvendinamą idealą, kaip arogantišką individo užmačią išsiveržti iš įvairiapusiškai ribotos žmogiškosios prigimties, sociokultūrinio determinuotumo ir atsistoti jokių ribų neveikiamo Absoliutaus Proto, Dievo vieton. Jei sutinkame, kad kritinis postmodernistų žygis prieš metafizinio mąstymo institucijas yra gana prasmingas, racionalus, turime sutikti, kad ir jų pastangos dekonstruoti metafizinio mąstymo terpėje subrendusios tapatybės ribų sampratos pamatinės nuostatos yra, iš esmės, racionalus.

Kitas dalykas, kurį galėtume laikyti teigiamu postmodernios ribų sampratos bruožu, yra tai, kad ji atliepia empirinį kasdienio gyvenimo kontekstą, tenkina šio konteksto plotmėje besireiškiančio individo pažintines bei egzistencines reikmes, susijusias, be kita ko, ir su esinių, kurie patenka į tokį kontekstą, tapatybės ribų suvokimu. Empirinis postmodernistiškai suvokiamų tapatybės ribų susiklostymo pagrindas lemia ir empirinį jų praktinio taikymo konteksto pobūdį. Šiuo atveju galioja visiems artefaktams būdinga taisyklė: tam tikras sociokultūrinis artefaktų genezės kontekstas lemia atitinkamą sociokultūrinį jų taikymo kontekstą.

Kur kas santūriau vertintinos postmodernistų pastangos savąją ribų sampratą priešpastatyti tradicinei, modernistinei. Dalykas tas, kad teigiamas jos puses nusveria kur kas gausesni ginčytini, nepriimtini bruožai.

Pirma, kelia abejonių postmodernistų nuostata tikrovės reiškinių prasmines ribas tapatinti su jų ribomis, atsiskleidžiančiomis empirinės patirties plotmėje. Interpretacijos metu ryškėjančios suvokiamų esinių tapatybės ribos koreliuoja su interpretacijos procesu įvairiais atžvilgiais: bendrumo, konkretumo, semantinių interpretacinių schemų pobūdžio, interpretacinių tikslų ir kt. Ikteorinės patirties plotmėje susiklostančios tikrovės reiškinių, pavyzdžiui, vandens, tapatybės ribos yra daug konkretnės, palyginti su teorinėje patirtyje, sakykime, šiuolaikiniame chemijos moksle, apibrėžiamomis tų pačių reiškinių, tarp jų ir vandens, tapatybės ribomis, kurių samprata atsiremia į dabartinį cheminės medžiagų sudėties žinojimą. Mokslinio pažinimo plotmėje nustatomos reiškinių ribos yra kur kas bendresnės, pranokstančios empiriniuose supratimo ar veiklos kontekstuose atsiveriančias jų tapatybės ribas. Jos yra pastovesnės, mažiau susijusios su konkrečiais esinių empirinės raiškos kontekstais, konkrečiomis, nepakartojamomis laiko ir vietos aplinkybėmis.

Kaip tik todėl tos ribos nepraranda savo prasmės ir pritaikomumo pačiuose įvairiausiuose praktinio gyvenimo kontekstuose, jomis sėkmingai remiamasi įgyvendinant sudėtingiausius technologinius projektus, plataus masto socialines programas.

Kitaip tariant, nėra pagrindo teigti, jog egzistuoja vienintelis tikrovės reiškinių supratimo lygmuo, kurio terpėje išryškėjančios jų tapatybės ribos laikytinos tikromis, savaime suprantamomis, vienintelėmis galimomis. Šiam teiginiui turime priešpastatyti priešingą – pliuralistinį – požiūrį: sociokultūrinio gyvenimo praktika lemia poreikį turėti įvairias tos praktikos reikmes atliepančias tikrovės interpretacijos ir supratimo plotmes – nuo pačių konkrečiausių, susijusių su empiriniu kasdienio praktinio gyvenimo kontekstu, iki pačių bendriausių, atsiskleidžiančių aukštu bendrumo laipsniu pasižyminčiose mokslinėse teorijose ar filosofinėse sampratose. Priklausomai nuo supratimo plotmės skiriasi ir interpretuojamų reiškinių prasminės tapatybės ribos.

Turint galvoje anksčiau aptartą ribų priklausomybės nuo interpretacinio konteksto faktą, postmodernizmo šalininkų nuostatą semantines reiškinių tapatybės ribas sieti vien su jų ribomis, atsiskleidžiančiomis empiriniame jų interpretacijos kontekste, dera laikyti mažų mažiausia ginčytina. Ji išduoda, matyti, nesąmoningą pastangą vienodinti suvokiamą pasaulį, „slopinti polimorfiją“, t. y. žengti žingsnį, kurį pastebėję, patys postmodernistai, anot W. Welscho, „...įtaria perversiją ir eina į barikadas“.³⁰ Postmodernizmo šalininkų siekimas įtvirtinti šiuolaikiniame mąstyme empiristinę ribų sampratą, kaip priešpriešą modernistinei, universalizmo žyme paženklintai ribų sampratai, vertintinas kaip teoriškai nenuoseklus žingsnis, prieštaraujantis paties postmodernizmo puoselėjamam pliuralizmo principui.

Antra, empirinės ribų sampratos šalininkai neatsispiria silpnesnei ar stipresnei tradicinio mąstymo nuostatos, išreiškiančios vienpusišką subjekto priešstatą objektui, įtakai. Pasaulis, jo reiškiniai, savybės, santykiai, tokie, kurie atsiskleidžia juos interpretuojančiam subjektui, tarpais suvokiami atsietai nuo pačių interpretacijos, supratimo procesų, kurių dėka tik ir sklaidžiasi žmogiškasis tų reiškinių paveikslas ar samprata. Empiriškai suvokiamas interpretuojamų reiškinių ribas sieja koreliacinis santykis su empiriniu interpretacijos subjektu, lygiai taip, kaip teorinio pažinimo subjektą – su teoriniame pažinime atsiskleidžiančiomis prasminėmis tiriamų reiškinių ribomis. Pasaulio reiškinių, jų ryšių, esminių ar atsitiktinių, pastovių ar kintančių savybių samprata negali būti atsiejama nuo interpretacijos, supratimo konteksto, kuriame minėti reiškiniai, jų savybės tik ir įgyja vienokią ar kitokią prasmę. Ši aplinkybė, žinoma, neteikia pagrindo tvirtinti, kad supratimas sukuria interpretuojamus reiškinius, savybes ar kad jiems interpretacijos metu priskiriama prasmė (sakykime, tam tikrų savybių supratimas kaip esminių ar atsitiktinių)

³⁰ Welsch, W. Op. cit., p. 344.

niekaip nepriklauso nuo interpretuojamų reiškinių ir tėra tik subjektyvių asmens įgeidžių apraiška. Tą patį galime teigti ir kalbėdami apie interpretacijos procese atsiskleidžiančias prasmines reiškinių ribas.

Trečia, nepaisant to, kad empiristinis požiūris ribų supratimo kontekstą panardina į empirinę praktinio gyvenimo procesų plotmę, ribų problemą postmodernistai daugiausia svarsto įprastinių mokslinio pažinimo tikslų, sąvokų, o ne platesniame supratimo bei jų saistančių sociokultūrinių praktikos procesų kontekste. Dėl šios priežasties nesulaukia deramo dėmesio nemaža veiksmų, padedančių racionaliau suvokti pačią ribų reikšmę, jų vaidmenį tikrovės supratimo vyksme, asmens veikloje.

Dalykas tas, kad reali žmogaus raiška yra, iš esmės, empirinė. Ji skleidžiasi konkrečiuose empiriniuose kontekstuose, kuriuose ir asmuo, ir jo suvokimo bei interpretacijos akiratyje atsидūrę esiniai atsiveria tiek individualiomis, atsitiktinėmis, tiek bendromis, tolydžio atsikartojančiomis savybėmis, ryšiais ar dėsingumais. Empiriškai suvokiamų reiškinių supratimas remiasi jų interpretacija asmens turimos patirties, kuri aktualizuojama interpretacijos metu, terpėje. Patirtyje glūdinti informacija (prasmės) fiksuoja žmogui sociokultūriniu požiūriu svarbias bendrąsias, nuolat empiriniuose suvokimo bei veiklos kontekstuose atsikartojančias esinių ypatybes, ryšius, dėsingumus, abstrahuotus nuo nepakartojamų, atsitiktinių aplinkybių, kuriomis tie esiniai reiškiasi konkrečiais atvejais. Patirties, kuri yra bendrybės viešpatija³¹, dėka suvokiami empiriniai reiškiniai yra atpažįstami, identifikuojami, vertybiškai, pragmatiškai įprasminami, ir tai daro galimą tikslingą, konkrečiai dalykų padėčiai adekvačią žmogaus reakciją, racionalios veiklos galimybę. Patirtyje glūdinčių prasmų dėka pasaulis prieš mus skleidžiasi kaip prasmingas: „...pati būtis, – teigia J.-L. Nancy, – mums yra duota kaip prasmė“.³² Patirtyje fiksuotos bendrosios prasmės apibrėžia ir daugiau ar mažiau bendras, pastovias, žmogui svarbias ir šia prasme esmines suvokiamų reiškinių tapatybės ribas. Be jų joks supratimo, suvokiamų reiškinių atpažinimo, identifikacijos vyksmas, kaip ir nuo jo priklausanti racionali žmogaus veikla, būtų neįmanomi. Perfrazuojant žinomą L. Wittgensteino mintį, būtų galima teigti, jog mano patirties ribos apibrėžia mano pasaulio ribas. Patirtyje tikrovės reiškiniai atsiskleidžia kaip artikuliuoti, todėl empiriškai suvokiamų esinių supratimas, prasmės gimimas laikytinas ne „būties surinkimu“ ar sutvarkymu (*rassemblement de l'être*), kaip, atrodo, buvo linkęs manyti E. Levinas³³, o jų identifikacija, grindžiama empiriškai suvokiamos informacijos analitiniu gretinimu su interpretacijos metu aktualizuotos patirties fragmentuose glūdinčiais artikuliuotais tikrovės reiškiniais atvaizdais, modeliais, nusistovėjusiomis interpretacinėmis schemomis.

³¹ Wozzley, A. D. Op. cit., p. 194.

³² Nancy, J.-L. 2000. *Being singular plural*. Stanford: Stanford u-ty press, p. 2.

³³ Levinas, E. 1972. *Humanisme de l'autre homme*. Paris: Fata Morgana, p.21.

Esinių tapatybės ribos negali būti siejamos su konkrečiame empirinio suvokimo vyksme atsiskleidžiančiomis jų atsitiktinėmis, kitais suvokimo atvejais nesikartojančiomis, savybėmis, ryšiais. Būtent, šios savybės lemia tai, kad empiriškai suvokiamas reiškinys prieš asmenį iškyla iš principo kaip nesuprastas, neapibrėžtas, neturintis tapatybės ribų, interpretuotinas. Pats interpretacijos vyksmas būtų nereikalingas, jei empiriniame suvokime nesireikštų atsitiktinės, nesikartojančios esinių savybės, nepakartojamos jų empirinės raiškos vietos ar laiko aplinkybės. Tapatybės ribos išryškėja interpretacijos metu, kai empiriškai suvokiama informacija įprasminama aktualizuotos patirties terpėje. Turint galvoje šią aplinkybę galima teigti, jog esinių tapatybės ribos yra interpretacinės, bendrosios, patirtinės. Tik šių ribų atžvilgiu gali būti apibrėžiamos joms priešpriešą sudarančios atsitiktinės, nepastovios, nesikartojančios empiriškai suvokiamų esinių savybės: loginės implikacijos, koreliacinis ryšys pastarąsias savybes sieja su tomis, kurių pagrindu identifikuojami esiniai, apibrėžiamos jų prasminės ribos.

Atsižvelgiant į anksčiau išdėstytus samprotavimus, postmodernios teorinės sąmonės polinkis reiškinų tapatybės ribų nustatymo plotmę nustumti į empirijos terpę atrodo daugiau nei abejotinas. Šis polinkis teikia dingstį manyti, kad postmodernizmo šalininkai aiškiai nesuvokia žmogiškojo patyrimo struktūrinių sandų funkcinės paskirties bei vaidmens tikrovės interpretacijos ir supratimo vyksme. Pasaulis, žvelgiant į jį per logiškai iki galo išplėtotos empiristinės ribų sampratos „akinius“, atrodytų kaip neturintis jokių pastovesnių, tvirtesnių ribų, iš esmės, beribis, unifikuotas. Toks pasaulis žmogui liktų nesuprantamas, asmuo negalėtų identifikuoti atskirų esinių, racionali veikla jame būtų negalima. Neturėdamas patirtyje susiklosčiusios bendrųjų pasaulio, atskirų jo esinių ribų sampratos, žmogus netektų galios interpretuoti jį pasiekiančią empirinę informaciją, suvokti pasaulį kaip artikuliuotą, įvairių tapatybės ribų „išvagotą“ būtį.

Ketvirta, postmoderni ribų samprata remiasi nepakankamai pagrįstu požiūriu į tradiciniam mąstymui būdingas vadinamąsias binarines sąvokas: subjektas-objektas, regimybė-tikrovė, reiškinys-esmė, bendrybė-atkirybė, atsitiktinumas-būtinumas ir kt. Jas sieja ne tik *semantinės opozicijos* santykis, kurį ypač pabrėžia postmodernizmo teoretikai, neretai keliantys sau ambicingą tikslą įveikti šių kategorijų priešpriešą, bet ir *loginės implikacijos* santykis, kurį postmodernūs mąstymas yra linkęs ignoruoti, palikti šešėlyje. Neopragmatizmo atstovas R. Rorty pažymi, kad pragmatistai laiko save antidualistais, atmeta metafizinio mąstymo įtvirtintas binarines opozicijas. Jo įsitikinimu, šių opozicijų nepripažįsta ir tokie filosofai kaip W. Jamesas, F. Nietzsche, D. Davidsonas, J. Derrida, H. Putnamas, J. Dewey, M. Foucault. Tačiau, patikslina R. Rorty, tai nereikia, kad „...jie yra nusistatę prieš binarines opozicijas. Nėra aišku, ar mąstymas yra galimas nepasitelkus tokių opozicijų. Tai veikiau reiškia, kad jie mėgina nusikratyti įtakos metafizikai būdingų dualizmu, kuriuos Vakarų filosofinė tradicija paveldėjo iš graikų: tokių kaip esmė ir reiškinys, substancija ir savybė, regimybė ir tikrovė“.³⁴ Sutinkant su

³⁴ Rorty, R. 1999. *Philosophy and social hope*. London, New York: Penguin books, p. 47.

postmodernizmo šalininkų kritiniu požiūriu į metafizinę binarinių sąvokų sampratą, negalima pritarti jų silpniau ar stipriau besireiškiančiam polinkiui nepaisyti jas siejančio loginės implikacijos santykio. Todėl postmodernios ribų sampratos puoselėtojų kalbėjimas apie atsitiktines, istoriškai kintančias, nepastovias esinių savybes, su kuriomis siejamos jų tapatybės ribos, nieko nesakant apie logiškai implikuojamas bendrąsias, pastovias, esmines esinių savybes, yra vienpusiškas.

Penkta, kritiškai vertintinas ir postmodernioje teorinėje kultūroje neretai prasikišantis polinkis žvelgti į sociokultūrinį pažinimo determinuotumą kaip į veiksnių, įvairiais atžvilgiais ribojantį žmogaus pažintines galimybes, pakertantį pažinimo veiksmingumą. Šio požiūrio įtaka juntama ir postmodernioje ribų sampratoje – ypač jos šalininkų pastangose pabrėžti reliatyvų, lokalų, konvencinių, atsitiktinių, kintantį esinių tapatybės ribų pobūdį.

Skepticizmo gaidas, giliai įsiskverbusias į postmodernų diskursą apie žmogiškąjį pažinimą, pradėjo brandinti pozityvistinis sąjūdis, ėmęs ryžtingai kovoti su metafizinio mąstymo nuostatomis. Nuo pat šio sąjūdžio pradžios imta akcentuoti „... neišvengiamai reliatyvi visų mūsų tikrų žinių prigimtis“³⁵, pradėta abejoti pažinimo pretenzijomis į universalumą. Metafizikos kritikos vėliavą į savo rankas perėmus postmodernizmui, episteminis skepticizmas įgyja vyraujančio teorinės kultūros principo reikšmę. Pagrindinis šio skepticizmo šaltinis – atsisveikinimas su objektyvistinėmis, universalistinėmis tradicinio mąstymo iliuzijomis, jų keitimas požiūriu, iškeliančiu įvairiapusį – istorinį, sociokultūrinį, lokalinį, individualų – pažinimo procesų sąlygotumą, tariamai lemiantį pažintinių žmogaus pastangų trapumą, pažinimo išdavų ribotumą.

Mūsų nuomone, pažinimo sociokultūrinio determinuotumo priešstata jo patikimumui, veiksmingumui yra ginčytina. Galima sutikti su tuo, kad pažinimas visada esti aspektinis, reliatyvus, pasiekiamas „... per dalines perspektyvas“³⁶, kad sprendimai atliepia ir įkūnija tam tikrą supratimo perspektyvą, semantinę interpretacijos schemą, „požiūrio kampą“, o ne atsiranda žvelgiant į tikrovę iš tariamai neutralaus, jokių atžvilgiu neriboto taško. Pasaulio reiškinių samprata visada priklauso nuo interpretuojančio juos subjekto ir šia prasme yra neišvengiamai subjektyvi, įvairiapusiškai determinuota. Tačiau, remiantis hermeneutikos patirtimi, determinuotumą derėtų laikyti veikia supratimą, taigi ir pažinimą, įgalinančiu, o ne pakertančiu veiksmu. „Tik žvelgiant į tikrovę tam tikru kampu, – tvirtina T. Eagletonas, – ji gali būti atskleista jums“.³⁷ Supratimo subjektyvumas reiškia tik tai, kad suvokiami tikrovės reiškiniai yra įprasminami juos interpretuojančio asmens patirties, jo interesų terpėje. Jei interpretacija nesiremtų tokia subjektyvia, įvairiai sąlygota asmens patirtimi, pats supratimo vyksmas būtų neįmanomas. Kitaip tariant, nesubjektyvaus supratimo paprasčiausiai nėra, lygiai kaip nėra nesubjektyvios

³⁵ Comte, A. 1995. *Discours sur l'esprit positif*. Paris: Librairie philosophique J. WRIN, p. 68.

³⁶ Biagioli, M. 1996. From relativism to contingentism. *The disunity of science: Boundaries, contexts and power*. Ed. by P. Galison, D. J. Stump. Stanford: Stanford u-ty press, p. 194.

³⁷ Eagleton, T. 2003. *After theory*. New York: Basic books, p. 135.

patirties ar nesubjektyvaus subjekto. Supratimo subjektyvumas ir objektyvumas yra du skirtingos plotmės dalykai: pirmasis atsiskleidžia suvokiamos informacijos sąveikoje su interpretuojančio subjekto patirtimi, antrasis – supratimo išdavas metakognityvaus (metahermeneutinio) santykio plotmėje „gretinant“ su išorine tikrove. Subjektyvumas ne paneigia, o, priešingai, aktualizuoja supratimo objektyvumo, teisingumo klausimą. Todėl neprasminga subjektyvumą, reliatyvumą, determinuotumą laikyti veiksniais, pateisinančiais nusivylimą pažintinėmis žmogaus galiomis, episteminių skepticizmą apskritai. Tokių nusivylimą būtų galima suprasti ir pateisinti tik tuo atveju, jeigu pripažintume, kad amžiais puoselėtos metafizinio mąstymo pastangos siekti absoliutaus, „visiškai objektyvaus“ žinojimo yra pagrįstos.

Šias pastabas apie postmodernioje teorinėje kultūroje išvirtinusių ribų sampratą norėtusi baigti keletu apibendrinamojo pobūdžio išvadų. Šios sampratos analizė teikia pagrindą manyti, kad:

1) aiškinant ribų problemą tikslinga remtis šiuolaikinėje filosofijoje tolydžio vis plačiau pripažįstama interpretacine (hermeneutine) būties ir žmogiškojo patyrimo samprata;

2) postmodernistų polinkis esinių tapatybės ribų nustatymo plotmę tapatinti su jų empirinės raiškos plotme ir šioje plotmėje atsiskleidžiančias ribas absoliutinti, priešpastatyti bendresnėms, ikiteorinėje bei teorinėje patirtyje fiksuojamoms jų riboms, sociokultūriniu požiūriu nėra labai prasmingas, remiasi nesusipratimu pagrįsta dviejų interpretacijos procese glaudžiai sąveikaujančių patyrimo sandų priešstata;

3) filosofijoje, kuriai labiausiai rūpi racionalieji žmogiškosios patirties pagrindai, aiškinant ribų problemą daugiausia dėmesio turėtų būti skiriama ne patirtyje susiklosčiusių vieno ar kito konkretaus reiškinio prasminių ribų racionalumui įvertinti, o bendriesiems tapatybės ribų racionalaus nustatymo principams atskleisti; tik brėždama ir tikslindama bendrąsias žmogiškojo tikrovės supratimo, asmens veiklos racionalumo gaires filosofija įgyvendina ir kitą savojo pasaulimo pusę – iracionalumo prevenciją.

*Gauta 2005 10 18
Priimta 2005 11 24*

Žibartas Jackūnas
THE PROBLEM OF BOUNDARIES IN POSTMODERN
THEORETICAL CULTURE

SUMMARY

The article deals with the conception of boundaries prevailing in postmodern theoretical consciousness. Two features of this conception are subjected to a more detailed examination: its critical attitude towards traditional or modernistic understanding of boundaries undergoing a virtual crisis, and the empirical nature of this conception. The article reveals main factors causing the emergence and maintenance of postmodern comprehension of boundaries, namely, the theoretical emphases upon (1) the empirical variety of the world, (2) the historical change of its phenomena and (3) the sociocultural determinacy of knowledge. Some weak points of postmodern approach to the problem of boundaries are stressed in the article: a dubious attempt to define the boundaries of phenomena at the level of their empirical apprehension; a still manifest dichotomy subject/object in some postmodern writings; a lack of a clear conception of the structure of experience and its role in the processes of human understanding of reality; an ignoring of the relation of logical implication laying at the ground of so-called binary notions; a doubtful inclination to interpret sociocultural determinacy as a factor diminishing the efficiency of human knowledge. The article ends with some conclusions devoted to general theoretical evaluation of postmodern conception of boundaries.

KEY WORDS: boundaries, postmodernism, empirism, experience, understanding, interpretation.